

Vélemény

Láng Benedek, *Titkosírás a kora újkori Magyarországon* című értekezéséről

A szerző, nehezebb feladatot csak akkor adott volna az opponensnek, ha magát az értekezést is titkosírással írta volna. A véleményalkotás így hálás feladat, mert rengeteget tanulhat maga az opponens, hálátlan, mert véleményformálásában nem korlátozódhat pusztán a laudációra, legalább kérdéseket meg kell tudnia fogalmazni. Ha lehetnék ennyire rövid, akkor most mondanám ki, hogy Láng Benedek, mint habitusát tekintve, mind pedig az értekezés értékét nézve, megfelel az MTA doktora cím követelményeinek, és javasolom az Bíráló Bizottságnak, hogy támogatólag terjessze véleményét az Osztály ülésére.

De ne szaladjunk ennyire előre. Az okkult tudományok, a titkos társaságok, a titkosítások története a történelemben folyamatos érdeklődésre tartott számot, így van ez ma is. A magyar historiográfiában persze számos hullámvölgy mutatkozik az érdeklődésben, és így, a kora újkorra vonatkozó kutatásokban, ez az érdeklődés, talán nem annyira élénk, mint az 1970-es évek második felében, 80-as évek elején. Akkor is elméleti volt ez az érdeklődés, részben kötődött a nonkonformista szellemi áramlatok kutatásához. Francis Yates (1899–1981) munkáinak komoly recepciója volt, eredményeit többen próbálták a Magyar Királyság és Erdély kulturális és tudományos életének kutatásában is alkalmazni. A „rózsakeresztes reneszánsz” megismertetésének is komoly lépéseit tették meg a magyarországi kutatók, felmutatva számos dokumentumot, amely az itteni kortárs recepciót jelezték. A *Bibliotheca Philosophica Hermeneutica* több gondozója, kutatója járt is Magyarországon, elkezdődtek az intézményes kapcsolatok kiépítései. Ezek, tudtommal, mára nem működnek.

Láng Benedek persze nem az okkultizmus történetével foglalkozik értekezésében, csak érintőlegesen. Annyira, amennyire az ő titkosírás történetében erre szüksége volt. De nem is ezért hoztam elő a 80-as évek első felének magyarországi reneszánsz kutatásának egyes jellemzőit. Sokkal inkább azért, mert akkor, és azóta is, az akkori olvasmányanyag elemzésekben fel-fel bukkan az ilyen könyvek jelenlétének az értelmezésében az, hogy az ilyen, okkult irányultságú, vagy titkos társaságokat érintő könyvanyag pusztán értelmiségi érdeklődés lehetett az érdekességek iránt, semmint komoly, elmélyült tudás megszerzésének kísérlete

ezeken a területeken. Láng Benedek azt mondja, hogy a Királyi Magyarországon és Erdélyben, arányaiban, sok titkosírás-émlék keletkezett, több mint egyes nyugatibb országokban. Értekezésének, számomra egyik legfontosabb tanulsága, a titkosírás használatának társadalomtörténete, a titkosítás – ezzel összefüggő – tipológiája. Felmerült bennem, hogy a gyakorta használt, könnyen feltörhető, megfejthető kóddal, nem hatalmi, politikai, hadászati kérdésekben előforduló titkosírások is inkább egyfajta szellemi játékként, egy szerelmes üzenet esetében akár az érzelmek komolyságának aláhúzásaként használtak. Nem gondolom persze, hogy egy titkos viszony a korai újkorban, ha fény derült volna rá, nem kellően komoly eset lett volna. Mindazonáltal a szerző által bemutatott esetekről egyébként is tudtak a kortársak, mármint a viszonyról, még ha éppen a felek közti levelezés tartalmáról nem vált ismeretük, akkor is.

De haladjunk sorjában. A most kézben lévő értekezésben több, alapvető összefoglalás olvasható, amely eddig magyar nyelven nem létezett. Először is egy rövid magyar titkosírástörténet-kutatás történet. A dolog természeténél fogva ez nem egy terjedelmes korpusz, de a korai történészi érdeklődéstől (Ötvös Ágoston, 1848), a matematikus-irodalomtörténész titkosírás megfejtéseig (Vadai István, Vámos Hanna) megismerjük a szereplőit. Fontos dolog – és ez ennél a tematikánál nagyon is természetes –, hogy az akadémiai tudományosság eredményei éppen úgy a disszerens látókörében vannak, mint az előbbtől dilettánsnak minősített kísérletezések. Hiányérzetem az értekezés könyv formájú kiadásával kapcsolatban éppen ehhez a historiográfiai részhez kötődik, örültem volna egy kronologikus bibliográfiának, pusztán az áttekinthetőség, illetve az állítások követhetősége kedvéért. A lábjegyzetekből persze minden kiderül, a könyv használatát segítő eszközöket – a címlap, a tartalomjegyzék mellett a személy-, helynév- tematikus mutatók, összefoglaló bibliográfia – a XVI. századtól kezdve a könyvkiadók alakították ki, hogy el tudjanak adni, illetve, hogy az olvasó ne csak olvassa, hanem használhassa is a könyvet. Tudom, nem a szerzőn múlik. A mai „kiadó” pedig azért szünteti meg a mutatókat és a bibliográfiákat, hogy 30-50 ezer forinttal kevesebb kiadása legyen. Az eladás a mai kiadónak nem érdeke, hiszen munka van vele, a könyvet pedig, a minimális haszonnal együtt, közpénzből finanszírozzák. Ennyit a mai könyvkiadásról, de térjünk vissza Láng Benedek könyvéhez.

Ez nem csupán egy titkosírás történeti kézikönyv magyar nyelven, hanem a rejtjelezés és a kódfejtés európai históriája is. Persze csak olyan mélységben, amennyi a Magyar Királyságbéli és Erdélyi titkosírástörzset bemutatásának megértéséhez kell. Egyes részletkérdéseket leszámítva (például a kódfejtés története egy adott korszakban), ez az értekezés az első ilyen nagyobb lélegzetű összefoglaló.

A szerző – és tegyük hozzá rögtön, a kiadó is – e fejezet megértéséhez sokat segített azzal, a könyvben szereplő kriptográfiai kifejezéseket külön jegyzékben is megmagyarázza. Nekünk, halandóknak, ez nagy segítség az olvasáskor.

A szerző, ahogy az ezzel a témával foglalkozó elődei is, megállapította, hogy a kora újkori Magyar Királyságból és Erdélyből meglepően sok titkosírással jegyzett szöveg maradt fenn. Örvendetes módon a hozzájuk tartozó kulcsok, táblák is. Az egyik legjelentősebb eredménye Láng Benedek rendszerező kutatásainak az, hogy adatbázisként is, és nyomtatott okmánytárként is elkészült a kutatott földrajzi területről fennmaradt, máig ismert „Titkosírástáblák és rejtjelezett levelek repertórium”. A szerző értelmező állításait biztosan ő maga is, másik is módosíthatják a jövőben, ez a repertórium, gondolom, hosszú ideig a titkosírás-történet kutatások kiindulópontja lesz.

Láng Benedek az európai titkosírás, és rejtjelezés elméleteket is bemutatja. Egyben egy titkosítás tipológiát is olvashatunk ebben a fejezetben. Ezeket kommunikációtörténeti keretbe helyezi, hiszen a nyomtatott könyv a tudásátadás potenciális lehetősége. Nagyon példásnak érzem a dolgozatban azt, hogy megvizsgálta a befogadói oldalt is. A tanulsága tulajdonképpen várható volt, legalábbis, ha engem kérdeztek volna arról, hogy a magyar titkosírás használati gyakorlatban a korai újkorban, alkalmaztak-e elméleti kézikönyveket, akkor azt vélelmezem, hogy nem. Elképzelhető, hogy a korabeli könyvtárak polcain véletlenszerűen megvoltak ezek a munkák, de azt, hogy a magyar főúr, jurista, vagy titkolózni akaró polgár elmélyedjen, és ezek alapján alakítson ki magának egy titkosító módot, nem gondoltam volna. A szakember – Láng Benedek – persze nem hagyatkozhat a megérzésére, tételesen megvizsgálta a korból fennmaradt könyvjegyzékeket és katalógusokat. A könyvek jelenlétét megállapította, de azt is, hogy ezek a titkosítás Magyar Királybéli, vagy erdélyi gyakorlatára nem hatottak. Itt most nem megyek el gondolatban Kalmár Györgyig (1726–1782), hiszen ő valóban elméleti szakembere is volt a kérdéskörnek.

Láng Benedeknek ez az eredménye ismét visszautal arra, hogy a magyarországi olvasmányanyagban a nonkonformista szellemi áramlatok, a „szellemi nyalánkságok” folyamatosan jelen voltak ugyan, de jellemzően úgy, mint ahogy a saját könyvtárunkban is vannak könyvek a szabadkőművességről, vagy éppen a kereszties háborúk testvériség mozgalmáról, még a Szent Grál kutatásáról is, anélkül, hogy tartalmilag, vagy érzelmileg elkötelezettek lennének. És persze van Láng Benedek, akinek a könyvtárában az ilyen szakirodalom nem véletlenül van nagy számban. Ő azonban a kora újkori Magyar Királyságban és Erdélyben nem találta meg a saját tükörképét. Annak ellenére sem, hogy a forrásanyag jelentős.

Sokan, sokféle titkot, többféleképpen titkosítottak. Vannak szélsőségek, már a titkosírás történetében szélsőségnek számító esetek is, ilyen például a magyar nyelv, mint titkosírás. Láng Benedek a XVIII. századi jezsuita misszionárius, Zakarjás János perui jelentéseit említi, és a székely írást is ugyancsak az ő példáján hozza szóba, mint titkosító jelsort (értekezése megírása után jelent már meg Fölköli Gábor, Tubay Tiziano: *Székely írásos verskompiláció magyar nyelven Ágost wolfenbütteli herceg florilegiumából*. Magyar Könyvszemle, 131(2015) 443-459. cikke, egy újabb ilyen példával : talán Herzog August is érdeklődött az ilyen kevésbé ismert írásmód iránt, mint amit titkosításra is lehetne használni).

Az értekezés, a titkosítások társadalmi megjelenését is tipologizálja (A titkolózás terei). Különböző terület, különböző titkossági súly, különböző titkosítási megoldásokat kíván. Azt magam sem csodálom, hogy mondjuk a társadalmilag helytelenített szerelmi viszony körüli titkosírások egyszerűen megfejthetőek, hiszen, ha nem tekinthető a téma „profanizálásának”, sokunk írt „valamely jelkóddal titkosítva” udvarló/szerelmes levelet gyermekkorában. Az ilyen viszonyok általában nem voltak titkok, de a társadalmi elvárás nem csak az volt, hogy nem szabadna, hogy legyen a kapcsolat, hanem azt is, ha már van, akkor arról nem beszélünk. Tehát mintegy társadalmi elvárás az is, hogy „titkosítsák” kommunikációjukat.

A tudományos ismeretek titkosítására igazán csak nyugatibb (és délibb: Itália) példákat tud hozni a szerző, és mintegy hasonló dologként említi erdélyi példát, azt hiszem azonban, hogy ez a fajtája a titkosított szövegeknek ugyanúgy hiányzik a magyar kulturális körből, mint amilyen ritka az eredeti tudományos felfedezés. A mágiáról ugyan sokan olvastak, ahogy jeleztem is, értelmiségi érdeklődéstől, kíváncsiságtól vezérelve, de komoly mágiáról magyar vonatkozásban a korai újkorban nem tudok.

Láthatóan a vallási szövegekben való titkosítás is csak érintőleges példákkal illusztrálható az értekezésben. Biztosan voltak radikális gondolatai számos esetben a magyarországi értelmiségieknek is, ám azokat vagy nem vetették papírra, vagy elvesztek a leírt gondolatok, és nem tudjuk, eleve titkosították-e azokat. A három példa, amelyet Láng Benedek bemutat, nagyon eltérő eset. Persze nem tudom, és kérdem, hogy mondjuk a régi magyar irodalom mátrix verseit megvizsgálta-e abból a szempontból, hogy talán, a most ismert olvasási módtól eltérően is lenne értelmes szöveg, ami kihámozható a mátrixszerűen elrendezett betűsorból. És ugyanígy, a teljes – nem túl nagy – ismert képvers korpusz is járt a kezében, vagy csak Ladislaus Simandi képversét elemezte, mert ott nyilvánvaló a titkosírás ténye.

Ehhez a tipológiához kötődően kérdezem, hogy nem létezik-e egy „grammatikai, vagy ortográfiai titkosítás” a korai újkorban? A XIII. századi *Reginam occidere nolite timere bonum est si omnes consentiunt ego non contradico* mondat mintájára, gondolom, pusztán elvi feltevésenként, hiszen ez egy vélemény eltitkolási mód, természetes nyelven, a valódi tartalmat elrejtve.

A Rohonci-kódex rövid pár oldalnyi helyet kapott ebben az értekezésben, és ezzel kapcsolatban rögtön szeretném kiemelni azt a példaszerű tömörséget, és gondolati tisztaságot, amelyet az értekezés példáz. A Rokonci-kódexről a szerző külön könyvet írt (*A rohonci kód, Budapest, Jaffa, 2011*). Ahogy az egyes fejezetek mögött is egy, vagy több tanulmánya áll. Az értekezésenként benyújtott könyvben azonban semmi felesleges, terjedelmet növelő rész nem maradt. A tanulmányokat el kell olvasni ahhoz, hogy a szerző utalásait pontosan megértsük, ugyanakkor ez a szöveg is teljes, a szerző monografikus koncepciója szemszögéből.

A Rohonci-kódex, amellet, hogy megfejtetlenül maradt, több kérdést is felvet. Többször elolvasva a mostani értekezés elméleti fejezeteit, magam nem értem, hogy egy ismeretlen jelsor miként teszi lehetővé azt, hogy több természetes nyelvnek megfeleltethessék? A Rohonci-kódex dákoromán megfejtéséről a szerző leírja, hogy hamisítás, mert ugyanazok a jelek több helyen előfordulva másként, és másként dekódoltattak a szerző szándéka szerint, arról nem is beszélve, hogy a megfejtő, Victoria Enăchiuc, a dákoromán nyelvet is megalkotta. Magam láttam néhány oldalt a Rohonci-kódexből régi magyar nyelvre átírva (Horváth András szerint ő, a Voynich-kódexet is megfejtette). Ezek szerint ez utóbbi is a dekódolás hiányossága, manipulálása (ugye itt a régi magyar nyelv egy része adott, nem kitalált)?

Az argumentációból a művészettörténeti nem teljesen kész, úgy érzem. Még akkor is, ha a „román vonalat” kizárhatónak tartja a szerző, a rajzok egyszerűsége, sok tekintetben primitívsége talán felkínálja az összehasonlító elemzést a román keleti ortodox templomok díszítésével, vagy akár a román nyelvű könyvekben használt fametszetekkel. Magam összevettem néhány Biblia Pauperum kiadás kompozícióival, köztük azzal, amelyben Perényi Péter is közreműködött, és Bécsben jelent meg 1550-ben, de hasonlóságot nem fedeztem fel. Utóbbi egyébként nehéz is lenne, hiszen kvalitásos metszetekkel van dolgunk, Augustin Hirschvogel keze alól kerültek ki.

Persze már a kérdések is a hozzá nem értő fantázia szüleménye. Ahogy az a kérdés is, hogy a kódex provenienciája külső, művelődéstörténeti nyomok mentén felderíthető-e? A XVII. század elején – a Rohonczi-kódex legvalószínűbb keletkezése idején – éppen Batthyány Ferenc környezetében tűnnek fel olyan

lelkészek, akik Württembergből érkeztek exulánsként. De miért kellett nekik onnan eljönniük? Ezt nem tudjuk pontosan, egyikükről annyit tudunk, Johann Jacob Knausról, a későbbi borostyánkői lelkészről, hogy vitája támadt egyházával. A fennmaradt könyveiket vizsgálva több rózsakeresztes irat, a XVI–XVII. század fordulójának protestáns teológiai útkeresőinek könyvei maradtak fenn, biztosan számos könyvük elveszett. Elméletileg a „vallási titkolózás” éppen az ő érdekük is lehetett.

Összefoglalva elmondható tehát, hogy Láng Benedek számos, a könyvben, értekezésben felvetett és tárgyalt témát külön-külön tanulmányban részletesen is megírt. Most, a monografikus igényű feldolgozásban ezeket nem ismétli, csak a tanulságokat összegzi egy kézikönyv elrendezésének logikájában. Kellőképpen bemutatja az európai rejtjelezés, titkosírások és kódfejtések történetét, ezeknek, a korban használt kézikönyveit. Ezt a biztos háttértudást alkalmazza a Magyar Királyságból, illetve Erdélyből fennmaradt jelentős mennyiségű forrásanyagra azért, hogy az itteni titkosírás történetét, társadalomtörténetét megírja. Emellett, kritikai repertóriumát adja a fennmaradt dokumentumoknak. Kézikönyvet alkotott. Ennek alapján, javaslom a bíráló bizottságnak, hogy javasolja az Osztálynak, hogy támogassa az MTA Doktori Tanácsánál, Láng Benedeknek, az MTA doktora cím odaítélését.

Budapest, 2017. január 24.

Monok István